

УДК 340.11

Л.І. ЗАМОРСЬКА,

доктор юридичних наук, доцент

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Проаналізовано підстави формування якісно нового підходу в сучасній юридичній науці, який би міг «примирити» всі інші існуючі, а саме — інтегральний підхід, що інтегрує властивість права щодо впорядкування знань про нього самого, про закони та про правові звичаї у суспільстві.

Ключові слова: юриспруденція, право, праворозуміння, інтегральна (синтезована) юриспруденція.

Постановка проблеми. В сучасний період в українському правовому дискурсі прослідковуються в певній мірі дві протилежні тенденції. З одного боку, теоретична юриспруденція в цілому визначила односторонність категоричного слідування будь-якому типу праворозуміння. Тому теоретики права намагаються подолати вузькі рамки будь-якого типу і в своїй більшості концепції, що ними висуваються, включають в себе елементи декількох типів праворозуміння, у тому чи іншому їх співвідношенні. Таким чином, в українській юридичній науці можна простежити зближення теоретичних позицій, що являють собою різні напрямки. В першу чергу, це як і в Європі, відноситься до позитивізму, і, звичайно, до правової концепції. З іншого боку, пошук права для теоретиків в наш час, як правило, ускладнений тим, що традиційно вони намагаються вивести «універсальну істину». Незважаючи на те що з найдавніших до теперішніх часів у науковій літературі було вироблено безліч різних визначень права, які в тій чи іншій мірі

адекватно відображають соціальну та правову дійсність, не може вважатися вирішеним завдання щодо створення стійкого, універсального, всеосяжного поняття права, що відображає всі сторони правового буття, його властивості та ознаки, призначення в суспільстві і функції.

З огляду на сказане, **метою** цієї статті є загальна характеристика інтегрального підходу в юриспруденції та його значення.

Викладення основного матеріалу. Складність самого завдання, труднощі вироблення загальної дефініції права М.Н. Марченко пояснює складністю, багаторівневістю і сильною рухливістю в часі (різні епохи) і в просторі (різні країни і правові культури) самої правової матерії, тобто історично сформованими відмінностями в праворозумінні у різних народів у різний час [8, с. 218]. У силу цієї обставини, В.М. Корельський і В.Д. Перевалов відносять питання праворозуміння до числа «вічних» вже тому, що людина на кожному з витків свого індивідуального і суспільного розвитку відкриває

в праві нові якості, нові аспекти співвідношення його з іншими явищами і сферами життєдіяльності суспільства [14, с. 318].

В останній час науковці все більше звертають увагу на інтегральний підхід до права. Сутність та необхідність інтегральної юриспруденції обґрунтував ще С.С. Алексєєв, який зазначав: «Всі визначення права, сформульовані і загальною теорією права, і філософією права, у будь-якому випадку мають характер певної одномірності. Насправді зведення до основного моменту не може не бути потребою і емпіричних, і апіорних теорій, що шукають визначення права... Основна складність, що виходить з подібних визначень, полягає в тому, що правові феномени у всій їхній повноті ніяк не можуть в них вміститися... право не зводиться ні до одного виміру» [1, с. 87-89].

Термін «інтегрована юриспруденція» був введений професором Джеромом Холлом (його стаття «Інтегрована юриспруденція», яка вийшла друком в 1946 році, а перекладена на російську мову і видана у 1988 р.), який використовуючи його хотів підкреслити новизну цього підходу і його «синтезований» характер [13, с. 58-59]. Він поєднав ідею про моральну цінність права (теорія природного права), ідею про соціальні умови формування і функціонування права (соціологічна теорія права), ідею про юридичні поняття і терміни (позитивістська теорія права); визначив право як тип соціальної дії, процес, у якому норми права, цінності і факти зростаються й актуалізуються законотворчістю. Цю теорію називають примиренською й тому, що вона ставить на перше місце серед функцій права її соціальну комунікативну, компромісну та нормативну сутність, трактує право як «примирителя» кон-

фліктних ситуацій. Виникнення права прихильники цієї теорії вбачають у договорах примирення, що уклалися ще в первісному суспільстві за допомогою жерців, старійшин, народного віче (зборів); такими договорами долалися правила кровної помсти («око за око, зуб за зуб»). Після нагромадження історичного досвіду у вирішенні конфліктних різноманітних ситуацій право одержує узагальнення у правових нормативах — спочатку усних (міфічні норми, норми-звичаї, норми-традиції), потім письмових (закони, нормативні договори та ін.) [11, с. 412].

У цієї теорії є розмаїття варіантів щодо обґрунтування таких якостей права, як його соціальна природа, договірний і компромісний характер; вона апелює до комунікативної, компромісної, природи людини як суб'єкта права. Але так чи інакше одна з теорій, що об'єднані в інтегрованої теорії, першенствує. Адже право багатозначне, при його вивченні відображається не якась сторона цього єдиного феномену, а різний його прояв (значення). Тому інтегральна (інтегрована) теорія намагається об'єднати не частини цілого, а різні цілісні одиниці. Щоб уникнути описового характеру, механічного з'єднання різних елементів в єдине ціле, ця теорія має дотримуватися високого рівня абстрактності в розумінні права. Ми вважаємо, що небезпека одностороннього підходу до розуміння права — нормативного, психологічного, соціологічного або якого-небудь іншого — очевидна. І саме інтегральний підхід дозволяє відобразити в праві нормативні властивості, його діяльнісний характер та інші грані. Саме в такому аспекті право постає реальною силою суспільства, суперечить сваволі і безладдю. Точніше визначається і роль держави по відношенню до права — воно не

«виробляє право», але забезпечує його на всіх стадіях його буття. Даний підхід дозволяє більш точно підійти до оцінки співвідношення об'єктивного і суб'єктивного права, осмислити роль правомірною фактичної діяльності в правоосвітньому процесі, і, отже, природу так званого фактичного права, не відриваючи і не відносячи до «перед-правових» факторів те, що спочатку наділене правовими властивостями.

В.Г. Графський пропонує розглянути поняття інтегральної юриспруденції у вузькому і широкому змісті. Під інтегральною юриспруденцією у вузькому змісті слід розуміти інтегральну (тобто насамперед таку, що об'єднує і упорядковує в певному варіанті врегульованої поведінки учасників правового відношення) функцію правового знання та інтегруючи здатність самого права (у вигляді правового звичаю або закону), а також аналогічну функцію практичного правознавства як певного способу упорядкування знань і відомостей про право, закони і правові звичаї.

У широкому змісті — це синтезуюче правознавство, що існує завдяки упорядкуванню найбільш корисних і перспективних способів залучення до юридичного знання, юридичного виховання і т.д.

Таким чином, інтегральна юриспруденція може бути охарактеризована як певного роду «уявлення про походження і призначення правових звичаїв і законів, що обираються протягом часу людьми і суспільством з метою забезпечення в сьогоденні і майбутньому прав та обов'язків людей в процесі зацікавленого особисто-майнових і політичних відносин в обстановці гарантованої рівноправності їх учасників, а також в обстановці злагоди, добробуту і справедливості» [3, с. 59].

До прихильників інтегрального підходу відносить себе В.В. Лазарев, який вважає, що підходи до права повинні бути різноманітні, це в інтересах як практичної, так і теоретичної юриспруденції. Однак інтегральний підхід він розглядає як засіб для виведення загального поняття права [9, с. 267]. В.В. Лазарев сприймає право як сукупність норм, ідей, відносин, визнаних суспільством. Абсолютизація якогось одного елемента неминуче спотворює істину про право. «Право, — вважає В.В. Лазарев, — це сукупність визнаних у даному суспільстві і забезпечених захистом нормативів рівності і справедливості, що регулюють боротьбу і узгодження вільних волей в їх взаємовідносини один з одним». Як видно, В.В. Лазарев у своєму визначенні права об'єднує позитивістський і природно-правовий підходи. Перший відбивається у формальних ознаках права, а саме в його офіційній забезпеченості, другий — в змістовних ознаках: сприйняття права як нормативів рівності і справедливості. Сутність же права — компроміс вільних волей, визнаних державою, яка в силу цього визнання дає свій захист [9, с. 271-272].

Власний варіант інтегрального праворозуміння дає Р.З. Ліфшиць, який пов'язує свою концепцію з традиціями соціологічної юриспруденції. Він вважає, що можна знайти узагальнену юридичну конструкцію, яка здатна синтезувати три класичні підходи до права — нормативізм, соціологічну юриспруденцію і природно-правову доктрину. Для цього слід відкинути розбіжності кожної зі шкіл і залишити все спільне, що їх об'єднує, а саме уявлення про право як систему суспільного порядку. Правда, незрозуміло, як таке визначення права може відмежовувати його від інших соціальних регуляторів. Ідею, яка лежить в

основі права, Р.З. Лівшиць вбачає в справедливості, вираженої в такій відповідності прав і обов'язків правових суб'єктів, яка породжує задоволеність більшості членів соціуму знайденим таким чином компромісом, а суспільні відносини являють собою сферу, яка породжує певні ідеї і на їх основі норми [7, с. 87-88]. Так само як і В.В. Лазарев, Р.З. Лівшиць вважає за необхідне сформулювати єдине, універсальне визначення права, при цьому він також приходить до висновку про пов'язаності права з державою, яка є виразником і реалізатором суспільних інтересів.

Так, у А.В. Полякова право визначається як система, що зв'язує об'єктивно існуючі соціально визнані норми через ціннісні відносини з суб'єктами, носіями правочинів, з одного боку, і обов'язками — з іншого. Таким чином, ядро права утворюють не норми (джерела прав і обов'язків), а багатопланові відносини (міжсуб'єктні і суб'єкт-об'єктні). Останні є ціннісними ставленнями суспільства та окремих суб'єктів до правових норм; саме вони виступають передумовою і першим етапом виникнення міжсуб'єктних правових відносин [10, с. 21].

Таке розуміння права зводиться до того, що право — це засновані на соціальних і загальнообов'язкових нормах комунікативного порядку відносини, учасники яких мають взаємообумовлені права та обов'язки.

Таким чином, запропонований А.В. Поляковим інтегральний аспект розуміння права зводиться до розгляду права як системи нормативно-правових відносин, які, постають у формі взаємних прав і обов'язків, пов'язують людей в соціальне утворення, визначаючи їх співіснування одне з одним поведінку, спрямовану на задоволення потреб у різноманітних соціокультур-

них цінностях. Безперечною заслугою концепції А.В. Полякова полягає в тому, що він поставив у центр уваги не систему правових норм, а людину, як активного правового діяча.

Разом з тим, на відміну від природно-правової концепції, право у Полякова постає текстуально організованим початком, існуючим в рамках держави. На відміну від позитивістської концепції, право визнається початком ціннісним, причому цінність права виступає одним з критеріїв «правового». Інтегративний же характер праворозуміння полягає в тому, що з одного боку право постає як порядок відносин, що характерно для соціологічного підходу, і як особистісне психосоціокультурне осмислення правових текстів, що становить аспект психологічної теорії права [10, с. 22].

Г.Дж. Берман, розмірковуючи над питанням про створення сучасної інтегральної концепції права, прийшов до висновку, що дана концепція повинна являти собою «філософію, що об'єднує три класичні школи: правовий позитивізм, теорію природного права та історичну школу», тому «Кожна з цих трьох конкуруючих шкіл виділила одне з найважливіших вимірів права, виключивши інші, і ... змішування кількох вимірів в одному фокусі, поперше, можливо, і, по-друге, важливо та необхідно» [2, с. 340].

В результаті, право, як явище, постало у нього як певний стан суспільства — закони, правові установи, світосприйняття, звичаї, само впорядкування відносин і т.д. Але таке розуміння права як явища, що не відірване від життя, призвело до розчинення права в громадському суспільстві.

Д.А. Керімов пропонує розглядати право як «історично сформовану вольову систему принципів, норм і дій,

обумовлених суспільними відносинами, що регулюють ці відносини в цілях встановлення суспільного правопорядку, забезпечуваного різними засобами, в тому числі і державним примусом». Особливістю даного розуміння є включення правових принципів в комплекс компонентів права, і «правових приписів, що мають як нормативний, так і ненормативний характер» [6, с. 7].

Під правовими принципами розуміються «усталені основи правової свідомості та головні напрями правової політики». Тому, в першу чергу, дане розуміння права робить наголос на вольовий сутності права, що залежить від законодавця, тобто наскільки точно він зможе відобразити у змісті закону (акта державної волі) правову природу речей.

Теоретик права відзначає необхідність дослідження права у всіх його проявах, він пише: «життя права не тільки в законі і підзаконних актах, а й у втіленні їх приписів у практиці державно-правового життя, у вихованні та формуванні правових установок людей, в їх дії і поведінці, в результативності боротьби за зміцнення організованості та дисципліни, законності та правопорядку в перетворенні суспільного буття» [4, с. 355].

Безсумнівно, концепція права, запропонована Д.А. Керімовим, є одним з вагомих відповіддю в пошуках найбільш адекватного розуміння права, так як, він ретельно обґрунтовує розрізнення права і законів, у нього — право включає в себе дію норм, тобто практику регулювання відповідних суспільних відносин. Автор стверджує, що не можна залишати за межами праворозуміння дію законів і підзаконних нормативних актів, «практику їх реалізації і фактичний правопорядок», необхідно, визнача-

ючи право, розглядати його не тільки як «належне», а й як «суше». Разом з тим, вчений справедливо звертає увагу на те, що «правопорядок зміцнюється, стає ефективним лише за умови, якщо закони та підзаконні акти створюються і реалізуються на основі принципів права...» [5, с. 193-194].

Отже, на думку Д.А. Керімова, право, виступає у вигляді певного зрізу життя суспільства, і його основою «є мінлива життя, буття, умови соціального буття людей, історично-еволюційно складаються суспільні відносини, в процесі утворення яких, формується і розвивається єдність людського розуму того чи іншого суспільства або всього людства».

Істотний інтерес являє також концепція права, сформована І.Л. Честновим, відповідно до якої право виступає як діалог між суб'єктами. При цьому автор критикує інтегральну концепцію права, вважаючи її об'єднанням типів праворозуміння і спробою вивести визначення права на основі цього об'єднання [15, с. 413].

Подібні спроби дійсно заслуговують критики, проте термін «інтегральна юриспруденція», на нашу думку, зовсім не означає вищевказаних спроб. Це, швидше, спосіб, за допомогою якого з'ясовується множинність і складність елементів права, множинність його граней і, отже, визнання плюралізму концепцій. Сам вчений у побудові діалогічної теорії права, виділення екстерналізації і об'єктивації також вдався до методу, запропонованому інтегральної юриспруденцією. І.Л. Честнов пропонує при розробці питання про сутність права звернутися до іншої сфери, ніж юридична наука. Визначення права вимагає виходу за її межі. Оскільки тип праворозуміння є трансцендентним по відношенню до юридичної науки, то й саме обґрунтування права —

принципово метаюридичним. Воно може бути виявлено тільки в соціальній філософії або теоретичній соціології. Тільки філософська, а не правова концепція здатна стати базою для нового типу праворозуміння, адекватного світогляду постмодерну. Пошук метаюридичної підстави у праві, без сумніву, є об'єктом досліджень інтегральної синтезованої юриспруденції. Адже саме вона називає право соціальною реальністю, і тут не вбачаються спроби об'єднання типів праворозуміння.

Висновки. Таким чином, інтегральна юриспруденція як науковий

напрямок утверджує основні позиції права, при цьому немає чіткого формування критеріїв самого права, а лише визначається, що у праві присутні і норми, і принципи, а так само знаходить відображення культурний рівень і свідомість людей, міра цивілізованості всього суспільства. Крім того, саме завдяки цьому підходу, на нашу думку, в майбутньому у правознавців відкриються більш ширші можливості щодо адекватного розуміння існуючого закону, який відповідав би потребам суспільства, починаючи від Конституції і закінчуючи підзаконними нормативно-правовими актами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : учеб. / С.С. Алексеев. — 2-е изд., перераб. и дополн. — М. : Проспект, 2009. — 565 с.
2. Берман Г.Дж. Теория федерализма: опять синтетической теории права и государства. — М., 1995. — С. 340.
3. Графский В.Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция / В.Г. Графский // Правоведение. — 2000. — №3. — С. 59
4. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — М.: Аванта+, 2000. — С. 355.
5. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований. — М.: Мысль, 1986. — С. 193-194.
6. Керимов Д.А. Демократизм советского государственного строительства: проблемы теории и практики // Вопросы философии. — 1984. — № 4. — С.7.
7. Лившиц Р.З. Теория права / Р.З. Лившиц. — М. : БЕК, 1994. — 208 с.
8. Марченко Н.М. Теория государства и права : учебн. / Н.М. Марченко — 2-е изд., перераб. и допол. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 640 с.
9. Общая теория права и государства / под ред. В.В.Лазарева. — 5-е изд., перераб. и допол. — М.: Юрист, 2013. — 592 с.
10. Поляков А.В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения // Правоведение. — 2000. — № 2. — С. 21.
11. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник ; пер. з рос. / О.Ф. Скаун. — Х. : Право, 2012. — 768 с.
12. Современные проблемы правопонимания: обсуждение монографии А.В.Полякова «Общая теория права» // Правоведение. — 2002. — №4. — С. 217.
13. Сорокина Ю.В. К вопросу о правопонимании / Ю.В. Сорокина // Весник Воронежского университета. — Сер. Юриспруденция. — Вып. 37. — 2011. — С. 56-75
14. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. — М. : Издат. гр. ИНФРА М-НОРМА, 2002. — 616 с.
15. Честнов И.Л. Постклассическая теория права: монография / И.Л. Честнов. — СПб. : Издат. Дом «Алеф-Пресс», 2012. — 650 с.

Заморская Л.И.

Интегральный подход в современном правопонимании: общетеоретический аспект.

Аннотация. Проанализированы основания формирования качественно нового подхода в современной юридической науке, который бы мог «примирить» все другие существующие, а именно — интегральный подход, интегрирующий свойство права по упорядочению знаний о нем самом, о законах и о правовых обычаях в обществе.

Кроме того, определяется, что интегральная юриспруденция может быть охарактеризована как своего рода «представления о происхождении и назначении правовых обычаев и законов, избираемых в течение времени людьми и обществом в целях обеспечения в настоящем и будущем прав и обязанностей людей в процессе заинтересованного лично- имущественных и политических отношений в обстановке гарантированной равноправия их участников, а также в обстановке согласия, благосостояния и справедливости».

Ключевые слова: юриспруденция, право, правопонимание, интегральная (синтезированная) юриспруденция.

Zamorska L.I.

Integral approach in modern legal understanding: general theoretic aspect.

Summary. In the article the reason the formation of a qualitatively new approach in modern jurisprudence that could «reconcile» all other existing — namely, integral approach that integrates property rights to organize knowledge about himself, about the laws and legal practices in society. In addition, it is determined that the integral law can be described as a kind of «ideas about the origin and purpose of legal traditions and laws, elected for a time people and society in order to ensure the present and future rights and obligations of people interested in the osobysto-economic and political relations in an atmosphere of guaranteed equality of their members and in an atmosphere of peace, prosperity and justice».

Thus, integral jurisprudence as asserts scientific direction principal items of prva, here is not the clear forming of criteria of right, and it is only determined that in a right there are and norms, and principles, and similarly the standard of culture and consciousness of people finds a reflection, measure of civilized of all society. In addition, exactly due to this approach, to our opinion, in the future for legists more more wide possibilities will be opened in relation to the adequate understanding of existent law which would answer the necessities of society, beginning from Constitution and concluding pidzakonnimi normatively legal by acts.

Keywords: jurisprudence, law, legal understanding, integrated (synthesized) law.

